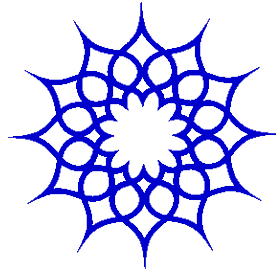

اللهم صل على محمد

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

پژوهشکده اندیشه سیاسی، انقلاب و تمدن اسلامی

گروه اندیشه سیاسی

رساله دکتری رشته علوم سیاسی

تأثیر معاهدات مرزی و سیاسی در ایران عصر قاجار بر حاکمیت و هویت ملی

استاد راهنما : دکتر موسی نجفی

استاد مشاوره : رتر فرهاد زیویار

پژوهشگر:

سید رضا حسینی

شهریورماه ۱۳۹۳

سپاس و تشکر

الحمد لله رب العالمین اما بعد باید از همه کسانی که در تمام مقاطع تحصیلی این حقیر را یاری کرده سپاس گزار می‌کنم، نام بردن از همه آنان در این سیاهمه مقدور نیست، همین جهت دعای خیر را بدردقه راهشان قرار خواهم داد تا پایان عمر و سپاسگزاری می‌کنم در

پنج خطه:

از استاد گرامی جناب آقای دکتر نجفی که از دوران کارشناسی توفیق حضور در کلاس های درس ایشان را داشتم و همواره از راهنمایی ها، علم، اخلاق و انصاف شان بهره برده ام.

از جناب آقای دکتر زیویار که به معنای واقعی چه در تحصیل و چه در زندگی، همواره از مشاوره با ایشان سود برده ام.

از اساتید داور جناب آقای دکتر ضیدی، دکتر دوست محمدی و دکتر اسماعیلی.

از مادری که زبان و قلم قاصراست در تقدیر و سپاس از او، دل سوزانه شوقم بود تا در مسیر تحصیل و دانش قرار گیرم

و از، همسر عزیزم که دشواری های مسیر تحصیل را با صبر و بزرگواری تحمل نمود.

تقدیم به:

پدرم و تمام شهیدانی که با خون خود نه تنها
مرزهای جغرافیایی بلکه مرزهای اعتقادی و
دینی را حفظ و یاری کردند.

چکیده :

هویت ملی از موضوعات پیچیده و بحث‌انگیز در حوزه علوم انسانی و علوم اجتماعی است. نظریه‌های متفاوت و گاه متضادی از سوی اندیشمندان مطرح شده است. برخی اندیشمندان بدون توجه به وجود عینی ملت، هویت و حتی حاکمیت را بر ساخته‌ای مصنوعی معرفی می‌کنند، از نظر این اندیشمندان اساساً هویت یکدست و یکپارچه معنای ندارد و بیشتر ایدئولوژی‌های مختلف و یا حکومت‌ها با استفاده از این ایدئولوژی‌ها به دنبال ایجاد هویت یکپارچه هستند. در مقابل برخی دیگر از نظریه‌ها وجود حقیقی ملت را پذیرفته و هویت را تعریفی حقیقی از کیستی و چیستی ملت عنوان می‌کنند. نظریه‌هایی که وجود حقیقی ملت را پذیرفته‌اند نیز در خصوص هویت ملی ایران نظر یکسانی را دنبال نمی‌کنند. برخی مقطع شکل‌گیری ملت ایران را همزمان با شکل‌گیری دولت صفوی در پانصد سال پیش عنوان می‌کنند اما برخی دیگر دوران صفویه و پس از آن را مقدمات شکل‌گیری ملت ایران می‌دانند و معتقدند ملت ایران همزمان با مشروطه تحقق پیدا کرده است.

صرف نظر از این نظریه‌ها، اندیشمندان مختلف در توصیف ملت در برخی از مؤلفه‌ها اشتراک نظر دارند به عنوان مثال تاریخ مشترک، جغرافیا، زبان و ... از جمله مولفه‌هایی است که اکثر اندیشمندان در توصیف ملت به آن اشاره کرده‌اند از میان این مولفه‌ها در خصوص جغرافیا اختلاف نظر وجود ندارد یعنی همه نظریه‌ها وجود سرزمین و جغرافیا را برای شکل‌گیری ملت ضروری می‌دانند.

ما در این بحث دنبال این هستیم تا بررسی کنیم که تغییرات جغرافیایی بر ملت، هویت ملی و حاکمیت ملی چه تأثیری می‌گذارد به این منظور ما تغییرات جغرافیایی ایران را در این پژوهش بررسی می‌کنیم. تغییرات جغرافیایی در ایران در تمام موارد طبیعی نبوده است برخی از این تغییرات پس از جنگ‌های طولانی ایجاد شده است. برخی از این تغییرات در اثر سیاست‌های استعماری و با فشار قدرت‌های استعماری همراه بوده است. در اغلب این تغییرات نیز بخش‌هایی از کشور جدا شده است. سؤال این تحقیق این است که این تغییرات جغرافیایی به عنوان یکی از مولفه‌های اساسی چه تأثیری بر هویت ملی و حاکمیت ملی داشته است.

واژگان کلیدی : هویت ، حاکمیت ، هویت ملی ، حاکمیت ملی ، معاهدات مرزی ،

هویت فرهنگی

فهرست

فصل اول:	۵
کلیات پژوهش	۵
الف: کلیات	۷
بیان مسأله	۷
اهمیت و ضرورت این پژوهش	۹
اهداف این پژوهش	۹
قلمرو پژوهش	۱۰
سوالات اصلی و فرعی	۱۰
فرضیه	۱۰
جنبه جدید بودن و نوآوری پژوهش	۱۰
پیشینه پژوهش	۱۱
ب) روش پژوهش	۱۳
روش تاریخی - تحلیلی	۱۳
استفاده از اسناد تاریخی	۱۴
اولویت بندی علل و تعیین وزن برای متغیرهای تحقیق	۱۵
فصل دوم:	۱۷
مفاهیم و مبانی نظری	۱۷
مقدمه	۱۹
حاکمیت - حاکمیت ملی	۲۰
کشور - ملت	۲۳
قلمرو سیاسی و مرزهای جغرافیایی	۲۶
هویت	۲۹
هویت فرهنگی	۳۱

- ۳۴ هویت ملی
- ۳۶ نسبت هویت ملی با هویت انسانی
- ۳۸ چگونگی فعلیت پیدا کردن هویت انسانی
- ۴۰ نسبت اجتماع با هویت انسانی
- ۴۱ نقش اجتماع در فعلیت هویت انسانی
- ۴۳ مبنای شکل گیری هویت اجتماعی
- ۴۶ هویت ملی مبتنی بر واقعیت های اجتماعی
- ۴۸ هویت ملی مبتنی بر احوال تاریخی و ضرورت های اجتماعی
- ۴۹ نقش پیش فرض ها در شکل گیری مبانی نظری هویت ملی
- ۵۱ تکامل اجتماعی هویتی
- ۵۵ پیش فرض اصالت فرد و هویت ملی
- ۵۷ نظریه های مطرح شده در خصوص هویت ملی
- ۵۸ نظریه تکوین و تکون هویت ملی
- ۵۹ تکامل هویت و استقلال ایران
- ۶۳ شکل گیری هویت ملی در بستر تاریخ
- ۶۵ نسبت ملیت ایرانی با هویت دینی و اسلامی
- ۶۶ آشکار شدن ظرفیت فقه شیعی برای ایجاد نظام سیاسی
- ۶۸ تصوف زمینه گذار به جامعه شیعی
- ۷۲ عدم کارایی تصوف در نظام سازی
- ۷۵ مناسبات سیاسی تشیع
- ۷۵ هویت مستقل جامعه شیعی
- ۷۷ مناسبات سیاسی جامعه شیعی و هویت مستقل
- ۷۸ نظریه سیاسی جدید فقهای شیعی
- ۸۰ نسبت نظریه سیاسی شیعه با حکومت صفوی
- ۸۱ مشروعیت سیاسی علمای شیعی

۸۳	آرمان های تشییع زمینه شکل گیری تحولات بعدی
۸۵	فصل سوم:
۸۵	معاهدات مرزی عصر قاجار
۸۷	مقدمه
۹۰	عهدنامه گلستان و ترکمنچای
۹۰	تلاش روسیه برای دسترسی به آبهای آزاد
۹۱	گرجستان جزئی از خاک ایران
۹۳	حمله آغامحمدخان به گرجستان
۹۴	شروع جنگ اول ایران و روس
۹۵	پیشنهاد صلح
۹۷	تلاش انگلستان برای وادار کردن ایران به صلح
۱۰۰	عهدنامه گلستان (۷ شوال ۱۲۲۸ - ۳ اکتبر ۱۸۱۳)
۱۰۰	واگذاری اراضی و تعیین حدود مرزها: (مواد ۲ و ۳)
۱۰۰	قسمت سیاسی (مواد ۴ و ۵)
۱۰۱	قسمت قضایی (ماده ۸)
۱۰۲	قسمت تجاری و اقتصادی (مواد ۹ و ۱۰)
۱۰۲	تلاش ایران برای استرداد ایالات از دست رفته
۱۰۵	مقدمات شکل گیری جنگ دوم ایران و روس
۱۰۶	شروع جنگ با روسیه
۱۰۸	عهدنامه ترکمنچای
۱۰۸	عهدنامه سیاسی
۱۱۶	عهدنامه تجارتي
۱۱۹	معاهدات مرزی ایران و عثمانی
۱۲۰	اشغال قسمتهایی از خاک ایران توسط عثمانیها
۱۲۱	معاهده صلح نادر با عثمانیها

۱۲۲	مقدمات جنگ ایران و عثمانی
۱۲۴	شروع جنگ ایران و عثمانی
۱۲۵	شروع مذاکرات صلح
۱۲۷	مواد عهدنامه اول ارزنة الروم
۱۲۷	شروع مجدد اختلاف ایران و عثمانی
۱۲۹	میانجی گری روسیه و انگلیس و شروع مذاکرات ایران و عثمانی
۱۳۲	عهدنامه دوم ارزنة الروم
۱۳۴	تصرف بخشهایی از خاک ایران توسط عثمانی
۱۳۷	افغانستان جزئی از خاک ایران
۱۳۹	حمله فتحعلی شاه به افغانستان به نفع انگلیس
۱۴۱	افغانستان صحنه رقابت کشورهای استعماری
۱۴۴	لشکر کشی محمدشاه به هرات
۱۴۸	تلاش انگلستان برای نفوذ بیشتر در افغانستان
۱۵۱	عهدنامه ایران و انگلیس، مقدمه جدایی افغانستان
۱۵۵	تلاش انگلستان برای نفوذ مجدد در افغانستان
۱۵۶	حمله ایران به هرات و اعلام جنگ انگلیس به ایران
۱۶۰	پیمان صلح پاریس
۱۶۴	حکمیت گلد اسمیت
۱۶۴	گلد اسمیت اول و تعیین سرحد بلوچستان
۱۶۸	حکمیت گلد اسمیت دوم و تعیین سرحد سیستان
۱۷۳	دومین کمیسیون سرحدی ایران و بلوچستان
۱۷۵	دومین کمیسیون سرحدی سیستان
۱۷۵	کمیسیون سرحدی دشت هشتادان
۱۷۷	پیمان آخال
۱۸۰	متن پیمان آخال

۱۸۳	فصل چهارم:.....
۱۸۳	تأثیر معاهدات مرزی بر هویت ملی و حاکمیت ملی.....
۱۸۵	مقدمه.....
۱۸۹	واکنش های مبتنی بر هویت سیاسی.....
۱۹۰	واکنش های سیاسی در برابر تغییرات مرزی.....
۱۹۴	شورشهای سیاسی در برابر حاکمیت.....
۱۹۶	مقاومت هویتی در برابر تغییرات جغرافیایی.....
۱۹۸	نهضت ملی در ایران علیه روسها و جنگ دوم.....
۲۰۴	نهضت شیخ شامل داغستانی.....
۲۰۷	نهضت ملی مذهبی تهران.....
۲۱۳	مقاومت ملی و نهضت اسلامی در شرق.....
۲۱۸	قیام مردم مسلمان افغانستان علیه انگلیس.....
۲۲۵	تضعیف هویت ملی، حاکمیت سیاسی و اقتدار دینی.....
۲۲۸	تضعیف حاکمیت و استقلال ایران(در وجوه : سیاسی، اقتصادی، قضایی).....
۲۳۰	تضعیف اقتدار دینی.....
۲۳۳	نقش کشورهای استعماری در تضعیف اقتدار دینی.....
۲۳۷	کسب جایگاه مرجعیت به واسطه رشد تفکر اصولی.....
۲۳۸	تفکر اخباری شیخیه زمینه ساز انحراف.....
۲۳۹	شکل گیری آئین انحرافی بایه.....
۲۴۳	حمایت از باب به جهت تضعیف اقتدار علما.....
۲۴۵	نقش کشورهای استعماری در تحریف دینی.....
۲۴۸	تضعیف هویت و حاکمیت سیاسی (شورش آقا خان محلاتی).....
۲۵۰	تضعیف تشیع تضعیف وحدت و اقتدار دینی.....
۲۵۳	نتیجه گیری.....
۲۵۸	کتابنامه.....

پیشگفتار

کشور ایران با توجه به موقعیت جغرافیایی و محصور بودن در میان دو قدرت استعماری تغییر و تحولات مرزی زیادی را تجربه کرده به گونه ای که شاید بیشتر از نصف مساحت جغرافیایی اش را از دست داده اما با این تحولات گسترده و آسیب های ناشی از آن، توانسته استقلال اش را حفظ کرده و مسیری را در جهت کمال نسبت به گذشته تاریخی اش طی کند. اکنون ما تاریخ گذشته را با تحولات بعدی آن مورد توجه قرار داده و تحلیل می کنیم بر همین اساس نهضت های اسلامی، انقلاب مشروطه و انقلاب اسلامی تصویری از حرکت ملت ایران را در جهت رهایی از استبداد و استعمار پیش روی ما نهاده که می توانیم آن را یک حرکت رو به رشد و کمال نسبت به گذشته ارزیابی کنیم. ملت ایران با تغییرات مرزی گسترده چگونه توانسته استقلال اش را حفظ کرده و بر مشکلات بزرگی چون استبداد، استعمار و دیکتاتوری غلبه کند؟ واکنش ملت ایران و مناطق جدا شده از کشور در برابر تحولات مرزی چه بوده است؟ در برابر این تغییرات هویت ملی، هویت فرهنگی، حاکمیت ملی و حاکمیت سیاسی چه آسیب هایی دیده و بسیاری سوال های دیگر موضوعی است که این رساله خواسته تا در حد توان نویسنده به آن پاسخ دهد. این رساله در چهار فصل نوشته شده که در فصل اول مطابق معمول رساله های دکتری مفاهیم و کلیات پژوهش مورد بحث و بررسی قرار گرفته است. سوالات اصلی و فرعی، فرضیه رساله، بیان مساله، اهمیت و ضرورت تحقیق، پیشینه و برخی مفاهیم اصلی همانند هویت، هویت ملی، هویت فرهنگی، حاکمیت و حاکمیت ملی، قلمرو سیاسی و مرزهای جغرافیایی در این فصل مورد بحث قرار گرفته است در فصل اول همچنین روش پژوهش مورد توجه قرار گرفته است. در فصل دوم مبانی نظری رساله مطرح شده است در خصوص هویت ملی نظریه های مختلف و گاه متضادی وجود دارد انتخاب نظریه نتیجه نهایی پژوهش را تحت تاثیر جدی قرار خواهد داد به جهت اینکه نظریه ای را که انتخاب می کنیم با واقعیت های موجود سازگاری بیشتری داشته باشد هم در خصوص مقدمات شکل گیری ملت ایران از نظر تاریخی بحث کرده ایم و هم در خصوص پیش فرض هایی که نظریه های هویت ملی را تحت تاثیر قرار

داده و نسبت آنها را با حقیقت مشخص می کنند. نظریه تکوین و تکون هویت ملی با واقعیت های موجود سازگاری بیشتری داشته که به عنوان پیش فرض رساله انتخاب شد. در فصل سوم تغییر و تحولات مرزی که منجر به شکل گیری مرزهای کنونی ایران شده مورد توجه قرار گرفته است. عهدنامه گلستان و ترکمن چای و همچنین جنگ های ایران و روسیه که منجر به تحمیل این قراردادها به کشور شد بخشی از این فصل است. همچنین در این بخش خلاصه ای از مهمترین بند های معاهده گلستان و ترکمن چای را بررسی کرده ایم. در بخش دیگر معاهدات ایران و عثمانی و جنگ های دوره قاجار ایران و عثمانی را مورد توجه قرار داده ، درباره معاهده ارزنه الروم اول و ارزنه الروم دوم بحث کرده ایم. پیشینه روابط ایران و عثمانی و همچنین پیشینه معاهدات را نیز مطرح کرده ایم. معاهده صلح پاریس که منجر به جدایی هرات از ایران شد و مقدمات تحولات مرزی دیگری نیز شد بخش دیگری از این فصل است. مقدمات این معاهده و جنگ ها و پیگیری های ایران برای تدویم حاکمیت ملی در این کشور نیز بخشی دیگر از مباحث این بخش است. به واسطه این معاهده و حقی که انگلستان برای خودش در این معاهده قرار داده بود ۵ حکمیت به کشور تحمیل شد و در هر کدام از آنها بخش های از ایران جدا شد که به آنها نیز پرداخته ایم. پیمان آخال که به واسطه جدا شدن هرات از ایران مقدمات فراهم شد نیز بخش دیگری از این فصل است.

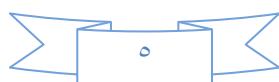
اما در فصل چهارم در خصوص نتایج معاهدات و تاثیر آن بر هویت ملی و حاکمیت ملی در سه بخش طرح بحث کرده ایم . در بخش اول مباحث حاکمیتی و هویت سیاسی که در نتیجه تحولات مرزی رخ داده را مورد توجه و بحث قرار داده ایم . در بخش دوم مقاومت های هویتی مردم ایران و مقاومت های هویتی مردم مناطق جدا شده را در چند فراگرد جدا مورد توجه قرار داده ایم . بخشی دیگر از مباحث این فصل به آنچه موجب تضعیف هویت ملی و حاکمیت ملی شده می پردازد . در این بخش با عنایت به دو اقتدار موجود در دوره قاجار اقتدار سیاسی و اقتدار دینی و فاصله میان این دو و استفاده استعمار از این فاصله بحث شده که چگونه

هویت ملی تضعیف شده است. تضعیف اقتدار دینی زمینه شکل گیری جنبش های انحرافی را در خصوص مذهب تشیع فراهم کرده که به آن نیز پرداخته ایم .

نتیجه گیری بحث آخرین موضوعی است که در آن تلاش کرده ایم تا نظریه خود را محک بزیم . مطابق نظریه این رساله هرگاه هویت ملی و هویت سیاسی به هم نزدیک شده و همدیگر را پشتیبانی کرده اند راه نفوذ برای دشمن و کشورهای استعماری مسدود شده و قدرت ملی با توانی مضاعف توانسته بر مشکلات غلبه کند. اما هرگاه هویت سیاسی از هویت ملی فاصله گرفته راه نفوذ باز شده و کشورهای استعماری با استفاده از آن توانسته اند مشکلاتی را به کشور تحمیل کنند که در نهایت موجب تضعیف کشور و هویت ملی شده است.

فصل اول: کلیات پژوهش

الف: کلیات

بیان مسأله

پس از حمله مغول و فروپاشی خلافت عباسی مرحله‌ای دیگر از تاریخ تحولات سیاسی در جهان اسلام ورق خورد. این دوره از تاریخ که مصادف با شکل‌گیری حاکمیت‌های ملی است تحولات جدیدی را در قالب مرزهای جدید به دنبال داشت.

مرزهای جدید همانند گذشته تنها محدوده‌ای از قلمرو یک حکومت را مشخص نمی‌کرد بلکه در میان محدوده‌ای مشخص از مرزها هویت‌های جدیدی در حال شکل‌گیری بود.

ملت عثمانی در قالب امپراطوری جدیدی با تکیه بر مؤلفه‌های از هویت در حال ظهور بود. در مقابل در چارچوب مرزهای ایران ملتی با هویتی مشخص در حال پیدایش بود. مذهب تشیع مهمترین مؤلفه تعیین کننده هویت این ملت بود که در قالب جدید دولت - ملت و یا به عبارت دیگر حاکمیت ملی در حال پیدایش و تکوین بود. با چنین نگرشی دیگر نمی‌توان مرزهای کشور را محدوده‌ای جغرافیایی از قلمرو یک حکومت به شمار آورد. در قالب مرزهای جدید ملتی در حال پیدایش و تکوین بود. اگرچه اصلی‌ترین و مهمترین عامل در شکل‌گیری این ملت، مذهب تشیع بود اما عوامل اصلی دیگر از قبیل زبان، تاریخ مشترک، جغرافیا و... را نمی‌توان در تجسم و تجسد پیدا کردن یک ملت نادیده انگاشت این عوامل واقعیت‌های موجودی هستند که زمینه پیدایش و تولد یک ملت را فراهم می‌کنند.

میزان تأثیر این عوامل در تکوین و قوام شخصیت و هویت یک ملت به لحاظ نظری همواره مورد بحث و اختلاف بوده است. برخی اساساً این عوامل را حتی به عنوان عامل مؤثر در شکل‌گیری ملت نمی‌پذیرند در مقابل برخی از میان این عوامل (تاریخ مشترک، زبان، نژاد، جغرافیا و...) تنها بر روی یک عامل دست گذاشته و با برجسته کردن آن دیگر عوامل را کم‌رنگ جلوه می‌دهند. اما براساس نگرشی که در این تحقیق پذیرفته شده اینها مجموعاً واقعیت‌های موجودی هستند که زمینه شکل‌گیری و پیدایش ملت را فراهم می‌کنند.

آن چه هویت حقیقی ملت را تعیین می‌کند شریعت و مذهب یا به عبارتی جامع‌تر مکتب است. اعم از اینکه این مکتب، مکتب بشری باشد مثل لیبرالیسم یا مکتب الهی باشد همانند اسلام و تشیع. اما پیدایش و تکوین ملت ضرورتاً در طول تاریخ امکان‌پذیر است.

با پذیرش چنین نگرشی سوال این است که نسبت عوامل مؤثر در شکل‌گیری ملت (تاریخ، زمان، نژاد و جغرافیا) با هویت شکل‌گرفته یک ملت و شریعت به عنوان مولفه اصلی آن چیست؟

به عبارت دیگر در صورتی که برخی از این عوامل مؤثر تغییر کند تأثیر آن بر هویت شکل‌گرفته یک ملت چیست؟ با چنین پرسش نظری، اگر به تاریخ تحولات سیاسی کشور ایران نظر کنیم، مشاهده می‌کنیم که همزمان با ظهور صفویان هویت ملی در ایران شکل گرفت اما پس از سقوط صفویه و علی‌الخصوص در دوره قاجار مرزهای سیاسی و جغرافیایی به عنوان یکی از مهمترین عوامل مؤثر در شکل‌گیری ملت ایران دستخوش تغییر و تحولاتی شد.

تغییر مرزهای جغرافیایی به طور مشخص در دوران قاجار چه تأثیری بر هویت ملی ایران داشته است. مرزهای جغرافیایی ایران در دوران قاجار در چند مقطع به دلایل مختلف دچار تغییر و تحولاتی شد. مشخص کردن نسبت این تغییرات با ملیت ایرانی در هر مقطع موضوع این تحقیق است.

پیش فرض ما در این پژوهش نیز بر چگونگی و نتیجه این تحقیق اثرگذار است. این که پیش فرض ما کدام یک از نظریه‌های هویت ملی باشد مسیر و جهت تحقیق را تعیین خواهد کرد به عنوان مثال اگر تحقق ملت را همزمان با مشروطه در نظر بگیریم، در این پژوهش جایی برای بررسی و تحقیق وجود نخواهد داشت چرا که اساساً اکثر این تغییرات مرزی پیش از مشروطه بوده است بر این اساس با چنین پیش فرضی تغییرات جغرافیایی مورد نظر پیش از شکل‌گیری ملت ایران بوده است.

اما پیش فرض ما در این پژوهش نظریه وجود عینی ملت است و شکل‌گیری و تکوین آن را همزمان با شکل‌گیری حکومت صفوی در نظر گرفته‌ایم. بر این اساس ملت ایران این تغییرات جغرافیایی را تجربه کرده است پس جا دارد پرسیم این تغییرات جغرافیایی چه تأثیری بر سیر هویت ملی و حاکمیت ملی ایرانیان داشته است.

نکته دیگری که در این پژوهش مورد توجه ماست اینکه علاوه بر تغییرات جغرافیایی قراردادها و معاهدات مرزی که از سوی قدرت‌های استعماری به ایران تحمیل شده چه هدفی را دنبال کرده و بر هویت ملی و حاکمیت ملی چه تأثیری داشته است.

اهمیت و ضرورت این پژوهش

یکی از مباحث نظری مهم در حوزه علوم سیاسی نسبت و نقش عوامل مؤثر در شکل‌گیری ملت می‌باشد. در این پژوهش با مشخص بودن هویت ملی و ملیت ایرانی به عنوان متغیر مستقل، روی این موضوع بحث خواهد شد که تغییر مرزهای جغرافیایی و سیاسی در دوران قاجار به عنوان یکی از عوامل مهم در شکل‌گیری ملت چه تأثیری بر هویت ملی ایرانیان داشته است. مشخص شدن این تأثیر و نسبت آن زمینه‌ای برای بحث در مفاهیم نظری فراهم می‌کند تا بتوانیم به شکل دقیق‌تری در خصوص نسبت و تأثیر این عوامل بحث کنیم.

در خصوص تغییر مرزهای جغرافیایی ایران و تأثیر این تغییرات بر تحولات سیاسی تاکنون بحث‌های بسیاری صورت گرفته است اما بطور مشخص نسبت این تغییرات با هویت ملی بررسی نشده است. در عین حال در خصوص وضعیت مناطق جدا شده و بررسی هویت آنان و نسبت آن با ملیت ایرانی به نظر می‌رسد تاکنون کاری انجام نگرفته است.

اهداف این پژوهش

تبیین نسبت تغییرات عینی بر مفاهیم نظری

بررسی تحولات تاریخی سیاسی و مشخص کردن نقش این تحولات در سیاست و اجتماع کنونی

بررسی و مشخص کردن میزان و نقش هویت ملی و تأثیر آن در تغییر و تحولات سیاسی

(با تأکید بر پیمان‌های مرزی)

بررسی و تبیین میزان تأثیر جایگاه جغرافیای فرهنگی بر تحولات سیاسی اجتماعی

تبیین نقش حاکمیت و هویت ملی در برخی از جنگ‌های تاریخی

بررسی نقش هویت ملی در مردم و سرزمین‌های که از ایران جدا شده‌اند

بررسی نقش استعمار در تحولات تاریخی ایران و تأثیر آن بر هویت ملی

قلمرو پژوهش

الف) قلمرو مکانی: محدوده مرزهای جغرافیایی ایران عصر قاجار

ب) قلمرو زمانی: حدود ۱۲۰۰ هجری قمری ابتدای تاج گذاری آغامحمدخان قاجار تا ابتدای حکومت پهلوی ۱۳۳۸

هجری قمری

ج) قلمرو موضوعی: معاهدات جغرافیایی و سیاسی - هویت ملی و حاکمیت ملی

سوالات اصلی و فرعی

سؤال اصلی - تغییر مرزهای جغرافیایی و معاهدات مرزی در دوره قاجار چه تأثیری بر هویت ملی ایران داشته است؟

فرعی ۱ - هر کدام از معاهدات مرزی به طور مشخص (گلستان ترکمن‌های ارزنة‌الروم اول و دوم، آخال، معاهده

پاریس، و حکمیت گلداسمیت) چه تأثیری بر تحولات سیاسی و اجتماعی ایران داشته است؟

فرعی ۲ - تأثیر هویت ملی و حاکمیت ملی بر مرزها تا کجا و تا چه میزان است؟

فرعی ۳ - مرزهای جغرافیایی یا مرزهای فرهنگی ایران تا چه اندازه تطابق دارد؟

فرضیه

هرچند معاهدات مرزی عصر قاجار با جدا کردن بخش‌هایی از کشور بر هویت ملی و حاکمیت ملی تأثیر منفی داشته اما

برخی جنبه‌های مثبت نیز داشته که هویت ملی ایران توانسته با تکیه بر مؤلفه اساسی و محوری یعنی تشیع خود را

بازسازی کرده به رشد و تکامل دست یابد.

جنبه جدید بودن و نوآوری پژوهش

اگرچه درخصوص معاهدت مرزی کتاب‌های فراوانی نوشته شده و تحقیقات زیادی انجام شده است اما هیچکدام از این

تحقیقات بطور مشخص اصول حاکم بر معاهدات مرزی را ملاک قرار نداده‌اند تا یک مفهوم نظری همانند هویت ملی را

در نسبت به این تغییرات ارزیابی کنند. همچنین درخصوص تأثیر این تغییرات بر تحولات سیاسی ایران نیز زیاد بحث شده اما تأکید بیشتر بر مرزهای داخلی پس از معاهدات بوده است درحالیکه در این تحقیق با ملاک قراردادن جغرافیای انسانی اعتقادی این تغییرات مورد ارزیابی قرار خواهد گرفت.

پیشینه پژوهش

درخصوص معاهدات مرزی ایران علی‌الخصوص جنگ‌های ایران و روس که منجر به پیمان گلستان و ترکمن‌چای شد تحقیقات بسیاری انجام شده است.

درباره دیگر معاهدات مرزی از جمله معاهده ارزنه‌الروم، پاریس، آخال، حکمیت گلداسمیت نیز تحقیقات زیادی صورت گرفته است برخی از این تحقیقات فقط بررسی وقایع تاریخی است که در این پژوهش می‌تواند به عنوان منابع و اطلاعات خام تاریخی مورد استفاده قرار گیرد این آثار معمولاً کتابهای دسته اول عصر قاجار هستند که بعضاً به لحاظ اطلاعات تاریخی بدون اشکال هم نیستند کتابهای دسته اول معمولاً مربوط به نویسندگان دوره‌های درباری است و چون در دربار حضور داشتند و یا حتی هم عصر شاهانی بودند که تاریخ همزمان آنها را نوشته‌اند مجبور بودند به گونه‌ای قلم بزنند که از سوی شاهان مورد غضب قرار نگیرند به هر حال این آثار در جای خودش قابل استفاده است و اطلاعات مفیدی به دست می‌دهد از جمله این آثار می‌توان به کتاب ناسخ‌التواریخ نوشته سپهر، سه جلد آخر کتاب روضه‌الصفاء اثر رضاقلی هدایت، کتاب حقایق‌الاجبار ناصری اثر محمدجعفر خورموجی، کتاب تاریخ منتظم ناصری نوشته محمد حسن صنیع‌الدوله اعتمادالسلطنه، یا کتاب مائثرالسلطنه که مربوط به جنگ‌های ایران و روس است و در همان دوره جنگ‌ها نیز نوشته شده اشاره کرد. دسته‌ای دیگر از آثار که پس از تاریخ مذکور نوشته شده به جهت این که به اسناد بیشتری دسترسی داشته‌اند و در عین حال حوادث تاریخی همراه با آثار و نتایج‌شان مشخص شده‌اند بهتر توانسته‌اند تاریخ را تحلیل کنند. برخی از این آثار وجه تاریخی‌شان بیشتر است و به حوادث و اسناد تاریخی بیشتر توجه کرده‌اند. برخی دیگر در عین توجه به تاریخ سعی کرده‌اند تحولات تاریخی را تحلیل کنند به عبارت دیگر وجه تحلیلی‌شان قوی‌تر از وجه تاریخی‌شان است از جمله این آثار می‌توان به کتاب تاریخ سیاسی و اجتماعی ایران در دوره معاصر در دو جلد نوشته سعید نفیسی، کتاب تاریخ تحولات سیاسی و روابط خارجی ایران نوشته جلال‌الدین مدنی - تاریخ تحولات سیاسی ایران دکتر موسی نجفی و دکتر موسی فقیه‌حقانی، کتاب تاریخ سیاسی و دیپلماسی ایران از گناباد تا ترکمن -

چای نوشته علی اکبر بینا، کتاب مقدمه تحلیلی تاریخ تحولات سیاسی ایران اثر موسی نجفی اشاره کرد. برخی دیگر از آثاری که در این پژوهش مورد استفاده قرار گرفته کتابهایی است که توسط غربی‌ها نوشته شده است برخی از این غربی‌ها نمایندگان سیاسی کشورشان هستند که پس از اتمام سفرشان خاطراتشان یا اقداماتی که در دوره مسولیت‌شان را انجام داده‌اند نوشته‌اند و به این دلیل که از اهداف پشت پرده کشور متبوع‌شان خبر داشته‌اند اطلاعات خوبی را در اختیار محقق قرار می‌دهند مثل کتاب تاریخ کامل ایران نوشته سر جان مالکولم یا کتاب انگلیسیان در ایران در روزگاران پادشاهان قاجار نوشته دنیس رایت. برخی دیگر کتابهایی است که توسط کسانی نوشته شده که در یک حادثه مشخص حضور داشته‌اند مثل کتاب جنگ انگلیس و ایران راجع به هرات نوشته کاپیتان هنت یا کتاب خاطرات گلد اسمیت که از عوامل موثر در تعیین و تحدید مرزهای سیستان و بلوچستان بوده است. برخی دیگر از آثار هم هستند که توسط محققین غربی نوشته شده، این محققین تلاش کرده‌اند تا بی طرفی را رعایت کنند همانند کتاب رقابتهای روس و انگلیس در ایران و افغانستان نوشته پیو کارلو ترنزیو یا کتاب تاریخ معاصر ایران نوشته پیتر آوری (استاد تاریخ در دانشگاه کمبریج). برخی دیگر از پژوهش‌های انجام‌شده به خاطراتی مربوط است که توسط برخی از افراد نوشته شده مثل کتاب عبرت نامه خاطراتی از دوران پس از جنگ‌های هرات و مرو یا کتابچه‌ای در باب آخال تکه که نویسنده‌اش مشخص نیست یا کتاب مشیرالدوله که راجع به سرحدات مرزی ایران و عثمانی نوشته شده است.

درخصوص مبانی نظری بحث نیز می‌توان به آثاری چون کتاب ناسیونالیسم نوشته دکتر رضا داوری، کتاب تکوین و تکون هویت ملی ایران نوشته موسی نجفی، کتاب جامعه و تاریخ از دیدگاه قرآن اثر مصباح یزدی، کتاب تعیین و سنجش مولفه‌های هویت ایرانی نوشته سیدرحیم ابوالحسنی، کتاب تبارشناسی هویت جدید ایرانی (عصر قاجاریه و پهلوی اول) اثر محمد علی اکبری، کتاب تطور گفتمان‌های هویتی ایران (ایرانی در کشاکش با تجدد و ما بعد تجدد) نوشته حسین کچوئیان، کتاب مشکله هویت ایرانیان امروز ایفای نقش در عصر یک تمدن و چند فرهنگ اثر فرهنگ رجایی اشاره کرد.